

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Kur'ân'daki "Erkek Kız Gibi Değildir" İfadesi Cinsiyet Eşitliğine Engel midir?

Does the Expression "The Male is not as the Female" in the Qur'an Hinder Gender Equality?

Zeynep Nermin Aksakal

Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Res. Assist. PhD., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Erzincan / Türkiye

znaksakal@erzincan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-5124-1969>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1095596

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliř Tarihi: 30.03.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 05.09.2022

Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Aksakal, Zeynep Nermin. "Kur'ân'daki "Erkek Kız Gibi Değildir" İfadesi Cinsiyet Eşitliğine Engel midir?". *Marife* 22/2 (2022): 821-841. <https://doi.org/10.33420/marife.1095596>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Kur'ân'daki "Erkek Kız Gibi Değildir" İfadesi Cinsiyet Eşitliğine Engel midir?

Özet

Kur'ân'da idari yönden toplumsal hayatı inşa edecek temel ilkeler ve sınırlı düzenlemeler yer almış, bunlar üzerine bir toplum kurup yönetmek Müslümanlara bırakılmıştır. Toplumsal kurumlardan nüzul döneminde oldukça sorunlu olan aile yapısında ise kadın-erkek ilişkilerini düzenleyen ayrıntılı konulara yer verilmiştir. Bu düzenlemelerde eşitlik değil sosyal adalet prensibi dikkat çekmektedir. Kur'ân'da, eşit uygulamalara uygun olmayan bir toplumsal yapı üzerinde, hak-sorumluluk muvazenesinde kadınların durumlarını iyileştirici ve haksızlıkları önleyici düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda genel olarak gerçekleşmesi zor olan kökten değişiklikler değil adaleti sağlayacak şekilde ıslahatlar yapılmış; hak, sorumluluk ve sınırlar belirlenmiş; diğer taraftan kadının değeri konusundaki olumsuz algıları dönüştürücü beyanlar yapılarak kadının toplumda daha iyi bir yer edinmesinin önü açılmıştır.

Kur'ân'daki kadın-erkek hak ve sorumluluklarıyla ilgili durum; çağımızdaki cinsiyet eşitliği söyleminin İslam'a aykırı olduğu, İslam'ın iki cinsi Allah'ın (c.c.) kulları ve insan olarak eş değer görmeye birlikte farklılıklarından dolayı bazı hukuk konularında eşit yapmadığı yaklaşımları çerçevesinde delil olarak beyan edilmektedir. Bu iddialar, erkeğin kız gibi olmadığı ifadesinin geçtiği ayet gibi bazı ayet ve hadis rivayetleriyle de desteklenmektedir. Bu bağlamda aile ve toplum hayatında kadınla erkeğin eşit olamayacağı fikri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Böylece çağın gerektirdiği adalet anlayışı ve bunun getirdiği eşitlik ilkesi kapsamındaki yeni durumlara, pratikte önüne geçilemeye de düşünsel planda kapılar kapanmaktadır.

Günümüzde, cinsiyet eşitliğinin imkânsız olduğuna delil getirilen ayetlerle ilgili yaklaşımlara bakıldığında, ayetlerin ait olduğu metin içi ve metin dışı bağlamdaki maksadının veya ayetle ilgili tefsirlerdeki farklı görüşlerin ihmal edilmesi, lafızlardaki hususi olduğu anlaşılan durumların umumleştirilmesi veya hükme konu olmayacak bir husustan fıkhi sonuçlar çıkarılması, çağımız eşitlik anlayışının İslam'ın genel ilkelerine değil kültürel durumlara kıyas edilerek değerlendirilmesi gibi hatalar görülebilir. Bu durumu ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada, Âl-i 'İmrân 3/36. ayetteki "Erkek, kız gibi değildir" ifadesinin cinsiyet eşitsizliği bağlamında tarihten günümüze ne şekillerde tefsir edildiği, bunlardan hangi sonuçların çıkarıldığı ve çıkarılabileceği tespit edilmiş ve değerlendirilmiştir. Böylece ilgili ifade, adalet ve cinsiyet eşitliğiyle kastedilen manaya engel midir sorusuna cevap aranmıştır.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre "Erkek, kız gibi değildir" ifadesinin tefsirleri çoğunlukla iki cinsin mutlak değil nisbi olarak mukayesesi etrafında şekillenmiştir. Bu mukayesede ayetin bağlamından hareketle erkeğin din hizmetinde kıza nazaran faziletinden söz edildiğini düşüneneler olduğu gibi din hizmetine adanmış bir kız olan Hz. Meryem'in toplumun önem verdiği erkeğe nazaran daha değerli olduğundan söz edildiğini düşüneneler de olmuştur. Böyle olsa bile ayet bazılarınca hukuk alanına çekilerek erkeğin insan ve kul olarak kadınla eşit olduğu alanlar dışında faziletli olduğu, yaratılışındaki üstünlük ve buna göre yüklendiği sorumluluklarından ötürü toplumsal hayatta kadınla eşit olamayacağı bağlamında yorumlanmaktadır. Ancak ayetteki ifade hükme konu ya da esas olacak bir ifade değildir. Çünkü önceki şeriatlarla ilgili bir konudur; erkeğin daha üstün olduğunu kastetmesi durumunda çoğunlukla Hz. Meryem'i doğuran annenin, toplumundaki teamüller doğrultusundaki telakkisini gösterir şekilde tefsir edilmiştir ve bu durumda erkek ve kızın umumi anlamda değil din hizmetindeki eşitsizliğini ifade etmektedir. Bu nedenlerle ayetteki ifade, çağımızdaki kadın ve erkeklerin toplumsal alanda eşit hak, özgürlük ve fırsatlara sahip olmasını amaçlayan cinsiyet eşitliği ve bunun önündeki kültürel vb. türden engellerin kaldırılmasını amaçlayan toplumsal cinsiyet eşitliği söylemine, bu çalışmada kastedilen çerçevede engel değildir. Nitekim hukuki eşitlik, herkesin birbirinin aynı olması demek olmayıp aynı akıl, yetenek ve çıkara sahip olmasını ifade eder ve bu yönüyle adaletin kapsamındadır, onun bir aracıdır. Adalet zaman ve yerine göre dağıtıcı adaletle sağlandığı gibi yerine göre eşitlikle sağlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Âl-i 'İmrân 3/36, Erkek-Kız, Cinsiyet Eşitliği, Cinsiyet Farklılığı.

Does the Expression "The Male is not as the Female" in the Qur'an Hinder Gender Equality?

Summary

In the Qur'an, there are basic principles and limited regulations that will build social life in terms of administration, and it is left to Muslims to establish and manage a society on them. In the family structure, which was one of the social institutions that were quite problematic during the descent period of the society, detailed issues regulating male-female relations were included. In these regulations, the principle of social justice, not equality, draws attention. In the Qur'an, arrangements have been made to improve the situation of women and prevent injustices on a social structure that is not suitable for equal practices in the balance of rights-responsibility. In this sense, reforms were made in a way to ensure justice, not radical changes which were difficult to become reality; rights, responsibilities and limits have been determined; on the other hand, the way for women to gain a better place in society was paved by making statements that transform negative perceptions about the value of women.

The situation regarding the rights and responsibilities of men and women in the Qur'an is declared as evidence within the framework of the approaches that the discourse of gender equality in our age is against Islam and although Islam sees the two sexes as equal as servants of Allah and human beings, it does not make them equal in some legal matters due to their differences. These claims are also supported by some verse and hadith narrations, such as the verse in which the statement that a male is not like a female. In this context, it is tried to put forward the idea that men and women cannot be equal in family and social life stems not only from cultural dynamics but also from creation. Thus, even though it cannot be prevented in practice, the doors are closed on the intellectual level to the new situations within the scope of the understanding of justice required by the age and the principle of equality brought by it.

Today, when considering the approaches to the verses used as evidence that gender equality is impossible, mistakes can be seen such as neglecting the purpose of the verses in the context of the text and extra-textual context or neglecting the different views in the commentaries about the verse; generalizing the situations that are understood to be specific to words or drawing legal conclusions from an issue that will not be subject to a judgment and evaluating the mentality of equality in our age by comparing it to cultural situations, not the general principles of Islam. In this study, which was carried out to reveal this situation, it was determined and evaluated how the expression "The male is not as the female" in Āl-i 'Imrān verse 36 has been interpreted in the context of gender inequality from history to the present, which conclusions are drawn and can be drawn from them. Thus, an answer has been sought to the question of whether the related expression is an obstacle to justice and to the meaning of gender equality.

According to the results reached in the study, the interpretations of the expression "The male is not as the female" are mostly shaped around the comparison of the two genders, not absolute but relative. In this comparison, based on the context of the verse, there are some who think that the virtue of the man in religious service compared to the girl is mentioned, and there are also those who think that the Virgin Mary, a girl devoted to religious service, is honored compared to the man that society attaches importance to. Even so, the verse is drawn to the field of law by some, and it is interpreted in the context that man is virtuous, except in areas where he is equal to woman as a human being and as a servant of God, and he cannot be equal to women in social life due to the superiority in his creation and the responsibilities he has assumed in accordance with this superiority. However, the expression in the verse should not be made the subject or basis of a decree as it is about a subject related to the previous shari'ahs and as it is mostly interpreted in a way that shows the conception of the mother who gave birth to Mary in line with the customs in her society if it means that the man is superior and in this case it expresses the inequality in religious service, not in a general sense. For these reasons, the expression in the verse does not prevent to gender equality discourse in our age, which aims to ensure that women and men have equal rights, freedoms and opportunities in the social arena, as it does not prevent to social gender equality discourse, which aims to remove cultural barriers to gender equality. As a matter of fact, legal equality does not mean that everyone is the same, but that they have the same mind, ability and interest and in this respect, it is within the scope of justice, it is an instrument of it. Justice can be provided by distributive justice according to time and place, as well as by equality according to place.

Keywords: *Tafsir, Āl 'Imrān 3/36, Male-Female, Gender Equality, Gender Difference.*

Giriş

Eşitlik, Arapçada eşit olmak anlamındaki “ساوی” fiilinin mastarı olup, uzunluk ölçüsü, ağırlık, kapasite itibariyle birbirine muâdil/denk veya eşit olmak anlamına gelen “müsâvât” kavramıyla ifade edilir ve bazen renk gibi bir nitelik itibariyle denklik hakkında da kullanılır.¹ Müsâvât, genelde nicelik yönünden eşitliği kastettiği için cinsi aynı olan ve olmayan şeyler arasında söz konusu olabilir. Yani eşitlik için tamamen aynı olmak gerekmez. Rengin renge, tadın tada benzemesinde olduğu gibi aynı cinsten olanlar arasındaki benzerlik ise daha ziyade “misli” kökünden “mümâsele” ile ifade edilir. Benzerlikle ilgili lafızların en genel anlamlısı budur² ve cins olarak birbirinin zıddı olan kadınla erkek, bu açıdan birbirinin misli olamaz. Arapçada bir şeyin bir şeye müsâvî olması, anlam alanında “eşit olmak, eşit yapmak” da olan “adl” ile de ifade edilir. Buradaki eşitlik, iki şeyin zât itibariyle birbirinin misli olması değil ölçü-değer itibariyle hükmen eşit olmasıdır.³ Yani adalet lafzı bu yönüyle eşitliği de içine alır.

İslam’da eşitlik konusu özünü, Kur’ân’da herkesin insan olmakta eşit olduğunu, cinsiyeti ve nesebi ne olursa olsun yaptığı işe göre değer kazanıp karşılık bulacağını ifade eden ayetlerden almıştır.⁴ Bu nedenle eşitlik, İslam’ın ilk dönemlerden itibaren daha ziyade Allah (c.c.) katındaki insan olma, teklif ve ukubette eşitlik bağlamında dile getirilmiştir. Allah katındaki eşitsizlik ise ateş ehli ve cennet ehlinin, kötülerle iyilerin, inananlarla fâsıkların müsâvî olmayacaklarına dair ayetlerde⁵ geçtiği üzere zıt değerde işler yapanların değer ve akıbetindeki farkı ifade edip bunların hiçbir bakımdan eşit olamayacağı anlamını içermez. Fıkıh usulünde de eşitsizliğin umumi olması imkânsız olduğundan bu ifadeler beyanı gereken mücmel olarak kabul edilmiştir.⁶ Yani eşitlik için her konuda muâdil olmak, eşit olmamak için de her konuda farklı olmak gerekmez.

Kur’ân tefsirlerinde, hukuk önündeki eşitlik ise Bakara 2/178. ayetteki kısasla ilgili “*hür kimse hür ile, köle köle ile, dişi dişi iledir*” ifadeleri bağlamında, ölenle öldürülenin mümâsil olmasının gerekip gerekmediği hususunda tartışılmıştır. Ebû Hânîfe (ö. 150/767) gibi kısasın uygulanmasında kanın hürmeti bakımından herkesin eşit olduğu ilkesini kabul edenler olmuşken cumhur, hürriyet ve Müslüman olma bakımından katil ile maktulün aynı konumda olması gerektiğini belirtmişlerdir.⁷

¹ Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râgib el-İşfehâni, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Şafvân 'Adnan ed-Dâvudî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem; Dâru's-Şâmiyye, 1412), “svy”, 439.

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414), “msl”, 11/610; Râgib el-İşfehâni, *el-Müfredât*, “msl”, 759.

³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “adl”, 11/432; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-luġaviyye*, thk. Muhammed İbrâhîm Selîm (Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Şekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 155.

⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Medâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), en-Nisâ' 4/1; Âl-i 'İmrân 3/195; en-Nahl 16/97; el-Hücurât 49/13; el-Ahzâb 33/35.

⁵ el-Haşr 59/20; el-Câsiye 45/21; es-Secde 32/18-20.

⁶ Ebû Bekr Ahmed b. 'Alî er-Râzî Ceşşâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl*, ed. Uceyl Câsim en-Neşemi (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 1/71-72.

⁷ Ebû Abdullâh Muhammed b. Aĥmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aĥkâmi'l-Kur'ân*, thk. Aĥmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfîş (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mışriyye, 1384), 2/246-249; Nâsiruddîn el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlı (Beyrut: Dâru lĥyâi't-Turâşi'l-Arabî, 1418), 1/122; Ebû'l-Berekât en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî (Beyrut: Dâru'l-Kelîmî't-Ṭîb, 1419), 1/155.

Sosyal tabakaların olduğu toplumlarda köle ile hürün statüsü eşit olmadığı için, statü değerine göre muamele haksızlık değil adalet olmaktadır. Diğer taraftan Arap ırkçılığının olduğu Emevîler döneminde, eşitlik için hür ve Müslüman olmak da yetmemiş, bu durum Arap olmayan mevâlî tebaasının eşit hak ve muamele talebi ile baş gösteren Şu'ûbiyye hareketine neden olmuştur.⁸ Şu'ûbiyye'nin eşitlik arayışı, modern dönemin başlangıcında olduğu gibi toplumsal sınıflara karşı olup kadın-erkek eşitliğini veya dünyadaki tüm insanların eşitliğini kastetmemiştir.⁹

Cinsiyet eşitliği, kastettiği anlam ve sınırlarıyla birlikte modern düşünce sistemine ait olduğundan, modernite öncesi İslam kaynaklarında bugünkü insan hak ve özgürlükleri bağlamında ele alınmamıştır. Modern dönemde ise özellikle tasavvufta cinsiyet eşitliğinin sözü geçen Allah katındaki eşitlik yönüyle ilgilenilmiş, İslam'da kadınla erkeğin ruhsal/manevi yönden eşit olup kullukta önde olanın daha faziletli olacağı, eşitliğin olmadığı konuların ise miras gibi maddeyle ilgili konularda olduğu beyan edilmiştir.¹⁰ Kur'an'da bu konularda en-Nisâ' 4/33-34. ayetler gibi kadınla erkeğin arasındaki derece ve fazilet farklarından, ailedeki farklı hak ve sorumluluklarından bahseden ayetler de vardır. Bu nedenle tefsirlerde, cinsiyet eşitliği kapsamında değerlendirilebilecek bu ayetlerin ve kadınla erkeğin yaratılışından hatta kadınlarla ilgili nüzul dönemindeki yanlış toplumsal algı ve teamüllerden bahseden ayetlerin açıklamalarında iki cinsin, genellikle erkeğin önde olduğu bir hiyerarşik sıraya tabi tutuldukları görülebilir.¹¹ Bu hiyerarşiyi gösteren kavramların ana çatısını faziletli ve kâmil olmaya karşı zayıf ve nâkis olma tabirleri oluşturur.

Modern dönemde cinsiyet farklılığı çerçevesindeki ayetlerin eşitlik ilkesiyle uyumlu veya karşıt bir alaka kurularak izah edilmesi gerekmiştir. Klasik dönem düşüncesini sürdürenler, dağıtıcı adalet merkezli yaklaşımla eşitliği reddedip ilgili ayetleri eşitliğin haksızlığını ispat için dile getirirken modern dönem bakış açısıyla yaklaşanlar, ilgili konuları kültür gibi tarihsel durumlarla açıklayarak eşitlik ilkesiyle oluşan yeni durumlara engel görmemişlerdir.

İslam düşüncesinde bugünkü insan haklarına karşılık gelebilecek, insanların maslahatı için dinin korunmasını istediği "canın, aklın, neslin, dinin ve malın korunması"¹² ilkeleri vardır. Belki bunların herkesin eşit hakkı olduğu söylenebilir ancak eşitliğin müstakil toplumsal bir ilke olarak dile getirilmesi doğal olarak modern dönemde olmuştur. İlk olarak Muhammed Tâhir b. 'Âşûr eşitliği bir ilke olarak ele almış ancak bununla mutlak eşitliği kastetmediği gibi cinsiyet eşitliğini de kastetmemiş, eşitliğin olmadığı konuları açıklarken erkekle kadının şeriattaki durumlarını ele almıştır.¹³

⁸ Adem Apak, "Şu'ûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şu'ûbiyyeye", *İSTEM* 12 (01 Aralık 2008), 26-34.

⁹ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Çur'an*, thk. Mecdî Bâselûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426), 1/13, 14.

¹⁰ "Mûcez Dâiretü'l-Meârifî'l-İslâmiyye" (Erişim 28 Şubat 2022), 8/2257-2260.

¹¹ Kadının Kur'an'daki durumu ve bunun tefsirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ayşe Betül Oruç, *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016).

¹² Muhammed b. Muhammed el-Ğazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 174.

¹³ Muhammed et-Tâhir İbn 'Âşûr, *Maķâşidü's-şer'ati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed el-Ĥabîb İbnü'l-Ĥucâ (Çaţar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şu'ûnî'l-İslâmiyye, 2004), 3/280, 287-290.

Modern dönemde, kadın ve erkeğin İslam dinine göre kimi konularda eşit kimi konularda farklı olduğundan bahseden çalışmalar vardır. Bu çalışmalarda iki cinsin denk olduğu konular olarak yaşama hakkı, şer'î sorumluluklar, hadler, eğitim, fikir ve ifade hürriyeti gibi yaratılış, sosyal ve dini hayatla ilgili konulardan bahsedilir. İslam'da iki cinsin eşit olmadığı konularda ise erkeğin aile hayatı ve toplumsal hayatta münferit olarak yükümlü olduğu nafaka, cihat gibi sorumlulukları ve bunlarla dengeli olarak sahip olduğu kavvâmlık, çok eşlilik, talak gibi konulardaki hakları zikredilir.¹⁴

Âl-i 'İmrân 3/36. ayetteki "*Erkek kız gibi değildir*" ifadesi, modern dönem tefsir ve fıkıh çalışmalarında kadın ve erkeğin eşit olamayacağı bağlamında dile getirilen ayetlerden biridir. Bu ifade, modernite öncesi tefsirlerde bugünkü eşitlik söylemleri çerçevesinde olmasa da genellikle cinsler arasındaki bir kıyası içerir şekilde tefsir edilmiştir. Bu tefsirler; ayet teşbih edati, benzeyen ve benzetilen içerip selbî teşbih olarak birbirinin zıddı olan iki cinsiyet arasındaki benzerliği nefyettiği için benzeyenle benzetilen arasındaki fazilet, değer itibarıyla söz konusu olan bir kıyas çerçevesinde yapılmıştır. Erken dönemde İbn Hâzım'ın (ö. 456/1064), ifadede cinsler arasındaki fazilet itibarıyla bir kıyasın olmadığı ve bunun yeşilin kırmızı, kırmızının da yeşil gibi olmadığı anlamında olduğu,¹⁵ yani müsâvâtın değil cinsiyet yönüyle mümâselenin nefyedildiği şeklinde farklı bir yaklaşımı vardır. Ancak bu yaklaşıma tefsirlerde pek rastlanmadığından bu çalışmada, ifadenin üstünlük itibarıyla mukayese içerdiği yönündeki tefsirlerde geçen iki temel görüş üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri ayetteki mevzuda erkeğin faziletlinin beyan edildiği görüşü, diğeri ise erkeğin değil bağlamda sözü geçen kızın yani Hz. Meryem'in değerinin beyan edildiği görüşüdür.

Kur'ân'daki "*Erkek kız gibi değildir*" ibâresinin hakkındaki yorumlara dair bir değerlendirme makalesi yapılmıştır. Ancak bu makalede ayetin yorumları, cinsiyet mukayesesi merkezinde değil daha geniş çerçevede, farklı anlamlara açık müşkil bir ayetin nasıl anlamlandırılması gerektiğine örnek olarak incelenmiştir. Cinsiyet mukayesesi yönündeki sünnî tefsirler merkezinde yapılan bu çalışmada ise ayetin fıkhen hangi yönlerle ele alındığı da araştırılmış, böylece modern dönemde cinsiyet eşitliğiyle kastedilen anlam ve uygulamalara engel olup olmayacağı değerlendirilmiştir. Bu nedenle öncelikle modern dönemin eşitlik ve cinsiyet eşitliği tanımlamalarının yapılması gerekmektedir.

1. Modern Dönemde Eşitlik ve Cinsiyet Eşitliği

Modern dönem evrensel hukuk ilkelerinden olup adalet kavramının odağında olan eşitlik, her bireyin tek bir değerinin olması, böylece kimsenin hukuk karşısında ayrımcılığa tabi tutulmaması anlamındaki biçimsel bir eşitliğin varlığı olarak tanımlanır ve çağdaş demokratik toplumlarda bireylerin sırf insan olmakla sahip olduğu

¹⁴ Örneğin bk. Merzûk b. Heyyâs ez-Zehrânî, *Hukûku'l-mer'a fî dav'i'l-kitâb ve's-sünne* (PDF: y.y., 2007).

¹⁵ Ebû Muhammed 'Alî İbn Hâzım, *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl* (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, ts.), 4/103-105.

temel hak ve özgürlüklerin korunmasını da içerir.¹⁶ Sözlükteki gerçek eşitliği ifade eden "iki şeyin aynı veya özdeş olması" anlamındaki eşitlik, ölçütleri ve sınırları olan bu hukuksal eşitlik ile aynı anlamı karşılamaz.¹⁷ Nitekim formel eşitliğin ötesinde her bireyin her yönden eşit olması veya eşit hale getirilmesi imkânsız olduğu gibi eşitlikle hedeflenen de hepsi birbirinin aynı, tek tip bir insan modeli oluşturmak değildir. İnsan olarak eşit olma, hak ve özgürlüklerde eşitliği gerektirdiği için adaletin bu eşitlikle sağlanması hedeflenmektedir. Yani eşitlik adaletin kendisi değil bir yoldur denebilir.

Eşitliğin karşıtı eşitsizlik, doğuştan gelen veya kültürle edinilmiş olan özellikler ya da inanç, düşünce gibi özgürlüklerdeki farklılık değil bunlar nedeniyle gerçekleşen farklı muameleye maruz kalma yani "ayrımcılık" olup evrensel hukukta yasaklanmıştır. Ancak içinde bulunduğu durumlar nedeniyle dezavantajlı olan grupların eşitliğe engel olumsuzluklarının giderilmesi amacıyla tanınan fazladan haklar, pozitif ayrımcılık olup eşitliğe aykırı değildir.¹⁸ Kadınların haklarını koruma amaçlı olan ayrımcılık da böyle olup toplumsal cinsiyette hakkaniyet olarak ifade edilmektedir.¹⁹ Ülkemiz anayasasında da eşitliği sağlamak için başvuru tedbirlerin ayrımcılık sayılmadığı yer almaktadır.²⁰

Cinsiyet eşitliği kadınlara erkeklerin insan olarak aynı akıl, yetenek ve çıkarıya sahip oldukları anlayışına dayanır. "Yasal aynılık" veya "fırsat eşitliği" de denen bu eşitlik, kadınlara erkeğin tüm farklarına rağmen toplumsal yapıdaki sosyal, siyasal, her alanda eşit hak, özgürlük ve fırsatlara sahip olmalarını ifade edip cinsiyete dayalı adaletsizliklerin engellenmesini amaçlamaktadır.²¹ Bunun için cinsiyet eşitliğinin önünde bir engel olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle mücadele edilmesi gerekmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet, kadınlara erkeği toplumsal-kültürel kodlar üzerinden tanımlayıp buna göre statü belirlemektedir. Bu nedenle sadece yasal haklar değil toplumsal yaşam ve konumlar da fiilen oldukça eşitlenmelidir.²²

Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet genellikle birbirinden ayrılırsa da toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyete bağlı olarak yaratılıştan gelen bir doğa durumu olduğunu iddia edenler de vardır. Toplumsal olguları, özellikle eşitsizlikleri biyolojik yaratılış ile açıklayan bu yaklaşıma "biyolojik özcülük" denir.²³ Bu yaklaşım farklı

¹⁶ Ahmet Gürbüz, "Toplumsal Sorunların Çözümünün Biricik Kriteri: Evrensel Hukuk Değerleri ve İlkeleri", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/20-21 (04 Ekim 2009), 75-76.

¹⁷ Emine Cin Karagöz, "Kadın-Erkek Eşitliği ve Ayrımcılık Yasağı Bağlamında Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu'nun Yetkileri", *Yasama Dergisi* 32 (01 Ocak 2016), 23.

¹⁸ Yıldız Ecevit - Gökçe Bayrakçıken Tüzel, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi İçin El Kitabı* (Ankara: CEİD Yayınları, 2019), 51-53; Devrim Ulucan, "Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/ (01 Temmuz 2013), 369, 371-374; T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Proje Raporu* (Ankara: ECORYS Danışmanlık ve Mühendislik Ltd. Şti., 2013), 14-15.

¹⁹ T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği* (PDF, 2008), 8.

²⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Mevzuat), *Resmî Gazete* 17863 (18 Ekim 1982), Kanun No. 2709, md. 10/Ek Fıkralar.

²¹ Ecevit - Bayrakçıken Tüzel, *El Kitabı*, 48; *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, 7.

²² Ecevit - Bayrakçıken Tüzel, *El Kitabı*, 49-50; Ayşe Güneş, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırmanın Kavramsal Analizi", *Sosyal Mucit Academic Review* 2/1 (30 Haziran 2021), 58-62.

²³ Ecevit - Bayrakçıken Tüzel, *El Kitabı*, 50.

bilimsel ve dinsel yorumların içinde olduğu gibi klasik İslam düşüncesinde de vardır.

Dünyada engellenemeyen kadına karşı şiddet ve cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle Birleşmiş Milletler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılıp kurumsal yapılara ve politikalara yerleştirilmesi gerektiğini, bunun insan haklarından olduğunu kabul etmiştir.²⁴ Bu bakış açısı pozitif ayrımcılığın bir adım ilerisi olarak görülmektedir.²⁵ Türkiye siyaseten bu politikalara taraf olmakla birlikte “toplumsal cinsiyet eşitliği” yerine “toplumsal cinsiyet adaleti” söylemini yerleştirici adımlar atmaktadır. Buna göre “cinsiyet eşitliği” söylemi adil değildir. Çünkü kadın ve erkek cinsi eşit değil aynı öze sahip, birbirini tamamlayan iki eşdeğer varlıktır.²⁶ Eşitlik ilkesi de kadınla erkeği birbirinin tamamlayıcısı olduğu tanımlaması dışında aynı şeyleri söyler. Ayrıca bu tanımlama ailedeki eşlerin oluşturduğu birliği ifade edip geneli tanımlamaz. Eşitlik ilkesinde bireyin değeri tek başına tam ve diğer herkesle aynıdır. Burada toplumsal cinsiyet eşitliğiyle, farklılıkların yok sayılmadığı ancak bunlar toplum tarafından oluşturulmuş olup eşitliğe engelse eşit duruma getirmenin amaçlandığı ve bununla annelik statüsünün yok edilmeye çalışılmayıp aksine özel önlemlerle korunduğu söylenmelidir.²⁷

İslam’da kadınla erkeğin eşdeğer olduğu, ailede mutluluk için eşlerin denk olmasının önemi kabul edilirken hayat koşullarındaki eşitlik konusunda, farklı yaratılışları olduğundan eşit olamayacaklarının öne sürülmesi çelişki oluşturmaktadır. Günümüzde bu yaratılışa delil olarak getirilen “*Erkek kız gibi değildir*” ifadesinin öncelikle bağlamı, seçilmiş ve vahiy aldığı için nebî olabileceği düşünülen, dönemdeki teamüllerin aksine Allah’a adanmış olarak yetiştirilip böylece kadın erkek ayrımcılığına karşı bir örnek olan Hz. Meryem hakkında olması²⁸ konuyu eşitlik aleyhine değil lehine çekmektedir. Ancak ifade lafzen kadınla erkek arasında bir mukayese içerdiğinden burada bu doğrultudaki tefsirleri değerlendirilecektir.

2. “Erkek Kız Gibi Değildir” İfadesinin Cinsiyet Mukayesesi Bağlamındaki Tefsirleri

Âl-i ‘İmrân suresinde Allah’ın ‘İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldığı haber verildikten sonra ‘İmrân’ın hamile karısının karnındaki çocuğu Allah’a *muḥarrar* olarak adadığı nakledilmiştir.²⁹ *Muḥarrar*; “hâlis, hür, azat edilmiş” anlamlarında olup Allah’a böylece adanmış olmak da dünyevi -ebeveyne hizmet gibi- herhangi bir yükümlülükten hür olarak ibadete tahsis edilmiş olmaktır. Bunun, Yahudilikteki mabede hizmet etmeye adanma teamülü ile tefsiri yaygındır. Teamüllerde erkek

²⁴ Post-modern dönemde, toplumsal cinsiyetin kadın-erkek dışında farklı cinsel kimliktekileri de içermesi gerektiği ileri sürülmektedir. Güneş, “Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırma”, 57-61.

²⁵ Ayten Alkan, *Toplumsal Cinsiyet - Anaakımlaştırma* (Ankara: Berk Matbaacılık, 2015), 7-8.

²⁶ Esra Gedik, “Toplumsal Cinsiyeti Ana Akımlaştırmanın Türkiye’de Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi ve Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kavramı”, *Akademik Hassasiyetler* 2/4 (26 Aralık 2015), 219-220.

²⁷ Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Milletlerarası Sözleşme), *Resmî Gazete* 18898 (24 Temmuz 1985), Kanun No. 141085, 4/1-2.

²⁸ Bu şekildeki bir tefsir için bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 1/558-560.

²⁹ Âl-i ‘İmrân 3/34-35.

çocukları adandığı için, 'İmrân'ın karısının erkek çocuğu olmasını umarak adakta bulunduğu düşünülmüştür.³⁰ Bu nedenle annenin, kız doğurmasından sonraki sürece ait müteakip ayetteki sözleri, beklediği gibi mabede hizmete uygun bir erkek doğurmadığı doğrultusunda tefsir edilmiştir. Buna göre annenin "Rabbim! Onu kız doğurdum" sözünden sonraki, cumhurun "وَضَعْتُ" lafzını kıraatine göre "وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا" وَضَعْتُ - Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir" şeklindeki söz, doğan kızı tâzim için olup Allah'a ait bir *cümle-i mu'tarîda*/ara cümledir. Veya yine Allah'a ait bir kelam olarak annenin sözü bittikten sonra gelecekken takdim edilmiştir. Bundan sonraki "Erkek, kız gibi değildir..."³¹ sözü ise önceki ara cümleyle birlikte ya Allah'ın veya annenin kelimeleridir. Önceki ayetin "وَضَعْتُ" şeklindeki kıraatine göre bu kelamın tamamı anneye ait ara cümleler olup, doğan çocuğun kız oluşundan dolayı özrü ve üzüntüsünün ifadesi olmaktadır.³² Burada ayetin sünni çizgideki tefsirleri cumhurun kıraatine göre değerlendirilecektir.

2.1. Erkek Cinsinin Üstünlüğü Bağlamındaki Tefsirleri

2.1.1. Mabede Hizmetteki Üstünlüğü

İlk dönemlerden Zemaşşerî'nin (ö. 538/1144) etkisinin görülmesine kadar "وَيَسِّرَ الذَّكْرَ كَالْأُنثَى" ifadesi tefsirlerde neredeyse tamamen Hz. Meryem'in annesinin kelamı olarak erkeğin mevzu bahis konudaki üstünlüğünün beyanı olarak açıklanmış ve ayetin Türkçe mealleri de bu minvalde verilmiştir.³³ Bu konuda "üstünlük" lafzının kullanılmasının nedeni, tefsirlerde mukayeseye ilgili tercih edilen lafızların, erkeğin dine hizmette "daha güçlü, uygun, muktedir, faziletli ve hayırlı" olduğu şeklinde üstünlük bildiren lafızlar olması ve buna karşılık kızın bunlara uygun olmayıp güç yetiremeyeceğine dair ifadelerin kullanılmasıdır. Buna göre annenin, adağına engel olarak kız doğurduğu için mazeretini beyan etmek üzere söylediği bu söz; "erkek mabette kalıp kendini ibadete adamak için zayıf ve hassas olan kadından daha güçlü, daha dayanıklıdır; erkek mabette hizmet etmeye hayız, nifâs, avret olarak kendini sakınma gibi din hizmetlerini ve erkeklerle birlikte mabette kalıp yetişmesini engelleyici halleri olan veya erkeğe göre yetiştirilmesindeki sorumluluğu daha ağır olan kadından daha uygundur" vb. şekillerde tefsir edilmiştir.³⁴ Yani bu

³⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420), 6/329-332; Ebû Abdullâh Faḥrüdđin er-Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb* (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420), 8/203-204.

³¹ Âl-i İmrân 3/36.

³² Camâluddin Ebû'l-Ferac İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-meşîr fi 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-'Arabî, 1422), 1/276; Ebû Abdillâh Muhammed eş-Şevkânî, *Fethü'l-kadir* (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, ts.), 1/384; lafzın "وَضَعْتُ" şeklinde şaz bir kıraati de vardır. bk. Râzî, *Mefâtihü'l-ğayb*, 8/204.

³³ Karşılaştırmak için bk. "Âl-i İmrân Suresi 36. Ayet" (Erişim 02 Mart 2022).

³⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 6/334-336; Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî, *Kitâbu Tefsîri'l-Kurân*, thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd (Dâru'l-Meâsir, 2002), 1/176-177; Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Ṭayyib (el-Memleketü'l-'Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Mektebetü Nizâr Muştafa el-Bâz, 1419), 2/637; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/358; Ebû'l-Leyş Naşr b. Muhammed es-Semerkindî, *Baḥru'l-'ulûm* (b.y.: y.y., ts.), 1/208; Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, thk. Muhammed İbn 'Âşûr (Beyrut: Dâru

tefsirlerde ifade, kadının umumi anlamda her konuda değil hususi olarak din hizmetinde, özellikle de ibadet işlerinde mabette bulunmasına engel olabilecek bazı fitri özelliklerinden dolayı veya bu konudaki toplumsal teamüllerden dolayı erkek gibi olamayacağı bağlamında açıklanmıştır.

Zemaşerî'den sonra sadece bu tefsire yer vermeye devam edenler olduğu gibi, öncelikli olarak bunu tercih etmekle birlikte ifadede doğan kızın tâziminin kast edildiği tefsirene yer verenler de olmuştur.³⁵ İlk grupta olan Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) tefsirinde, sözün anneye ait olması durumunda sonraki bazı tefsirlerde de yer alan farklı bir izah daha vardır. Buna göre anne, kız doğan çocuğunun daha hayırlı olduğunu bilip erkeğe tercih ederek "Ben erkek istedim ama Rabbim kız bahşettiyse benim istediğim erkek, bahşedilen bu kız gibi olamaz, bu kız daha iyidir" manasını kastetmiştir.³⁶ Bu tefsir, sözün Allah'a ait olması durumunda doğan kızı tâzim ettiğiyle ilgili tefsirle uzlaşmaktadır. Yani anne de sözü kızın daha hayırlı olduğunu farkında olarak söylemiş olabilir.

2.1.2. Kadının Noksanlığına Nazaran Üstünlüğü

Tefsirlerde erkek cinsinin üstünlüğü görüşü tespit edebildiğimize göre sadece Râğib el-İşfehânî'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) tefsirinde doğrudan -anne tarafından- kadının dininin ve aklının noksanlığını ifade sadedinde söylenmiş bir söz olarak tefsir edilmiştir. Önceki tefsirlerde, kadın hakkında erkeğe nispetle din hizmetleri çerçevesinde zayıflığı vb. tanımlamalar yapılsa da noksan kelimesi kullanılmazken aklının eksikliği konusu hiç dile getirilmemiştir. Müfessir bu sözün daha önce dine hizmette sadece erkekler uygun görüldüğü için böyle söylendiği görüşünü ise ikinci olarak vermiştir.³⁷ İşfehânî ayeti, kadının aklının ve dinin noksanlığı anlamında, bu konuda dile getirilen diğer ayetleri ve bir hadis rivayetini³⁸ ekleyerek bir de el-Bakara 2/228. ayetinin tefsirinde dile getirmiştir.³⁹ Sözü geçen hadisin bazı serhlerinde de bu ayetin dile getirildiği görülebilir.⁴⁰

İşfehânî'den sonraki tefsirlerde öncekiler gibi, noksanlık ifadesinin yine pek tercih edilmediği söylenebilir. Bu kapsamda sadece Şehâbeddîn Maḥmûd el-Âlûsî (ö.

İhyâit-Türâsî'l-Arabî, 2002), 3/55; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâveridî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm es-Seyyid (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/387.

³⁵ Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî İbn Kesîr, *Tefsîrül-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Beyrut: Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 2/33; Nizâmüddîn Ḥasen en-Nisâbüri, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416), 2/149; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Basın Yayın, 1985), 1/357; Muhammed Ebû Zehre, *Zehretü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 3/1197; Ebû Bekir el-Câbir el-Cezâirî, *Eyserü't-tefâsîr li kelâmi'l-aliyyi'l-kebîr* (Medine: Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikemi, 2003), 1/311; Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1412), 1/392; Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayañi vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 1/253; M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2012), 1/347.

³⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/204; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/14; Nisâbüri, *Garâibü'l-Kur'ân*, 2/149.

³⁷ Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib İşfehânî, *Tefsîru'r-Râğib el-İşfehânî*, thk. Muhammed 'Abdul'azîz Besyûnî (Riyâd: Kuliyetü'l-Âdab, Câmietü Tañtâ, 1999), 2/528-529.

³⁸ Muhammed b. İsmâ'il el-Buḥârî, *el-Câmi'u'l-musnedi's-şahîhi'l-muḥtaşar*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşir (b.y.: Dâru Tavk en-Necât, 1422), "Ḥayd", 6 (No. 304).

³⁹ İşfehânî, *Tefsîru'r-Râğib*, 1/469-470.

⁴⁰ Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Hâdî, *Şerhu'l-muḥarrar fî'l-Hadîs*, ed. 'Abdulkerîm b. 'Abdullah el-Ḥîdîr, ts., "Kitâbu'z-Zekât", 56/27.

1270/1854) gibi kimi müfessirler ayetteki kıyası açıklarken, harf-i tâ'rîfin cins için olması durumunda annenin, erkeğe nispetle kadındaki noksanlığı kastettiği açıklamasına yer vermişlerdir.⁴¹

2.2. Hz. Meryem'in Üstünlüğü Bağlamındaki Tefsirleri

Sünnî tefsirlerde Zemaşşerî'nin etkisine kadar, "Erkek kız gibi değildir" ifadesinin, Hz. Meryem'in üstünlüğünü kastettiği görüşü, Mâtürîdî (ö. 333/944) tefsirinde ihtilafli bir konudaki ikinci görüş olarak yer verilmesi⁴² haricinde tespit edilememiştir. Bu görüş, Kur'an'ın icazı bağlamında Arap dili ve belagatine önem veren Zemaşşerî'nin tefsirinde -ki ondan önce Câhiz'in de (ö. 255/869) bu görüşte olduğu anlaşılmakta⁴³ tek izah olarak yer alıp sonra da onun çizgisinden giden Beydâvî (ö. 685/1286) tefsirine ve böylece onu takip eden tefsirlere öncelikli izah olarak girmiştir.⁴⁴ Sonrakilerde Zemaşşerî gibi bu tefsire tek izah olarak yer verenler olmuş,⁴⁵ bazılarında ise ikinci bir görüş olarak genellikle zikredilmiştir.⁴⁶

Ayetin Hz. Meryem'i tâzim içerdiği doğrultusundaki tefsirlerde iki cins arasındaki mutlak bir fazilet farkının değil Hz. Meryem'in değerinin kastedildiği söylenmelidir. Bu tefsirlerde Hz. Meryem'in üstünlüğünü ifade bağlamında erkek hakkında kullanılan fazilet lafzının pek tercih edilmediği,⁴⁷ bunun yerine daha hayırlı olduğu veya ayetin onun şanını, şerefini, makamını tâzim içerdiği⁴⁸ açıklamalarına daha çok yer verildiği dikkat çekmektedir. Buna göre ayetteki ifade "Rabbim onu kız doğurdum" derken kızın dine hizmete uygun olmadığı düşüncesiyle üzülen annesine değil,

⁴¹ Şehâbeddîn Maḥmûd el-Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-me'ânî*, thk. 'Ali 'Abdülbârî 'Atıyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/130; Cemâleddîn el-Ḳâsımî, *Mehâsinü't-te'vîl*, thk. Muhammed Basel 'Uyûn es-Sevd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418), 2/311.

⁴² Mâtürîdî iki görüşü de verip tercihte bulunmamıştır. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, 2/358.

⁴³ Ebû Osmân Amr el-Câhiz, *Resâ'ülü'l-Câhiz*, thk. 'Abdüselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1964), 3/51.

⁴⁴ Ebû'l-Ḳâsim Maḥmûd ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an ḥaḳâ'ika ğavâmizi't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407), 1/356; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 2/14; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/250-251; Muhammed Ebüssu'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi'l-Türâsî'l-'Arabî, ts.), 2/28-29; Şevkânî, *Fethu'l-ḳadir*, 1/384; Muhammed Reşîd Rîza, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-ḥakîm* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1990), 3/238; Muhammed Mütevevelli Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî* (Kahire: Maṭâbî'u Aḥbârî'l-Yevm, 1997), 3/1436; Muhammed Ṭantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'ânî'l-kerîm* (Kahire: Dâru'n-nehḳa, 1997), 2/87-88.

⁴⁵ İsmâil Hakkı İstanbûlî, *Rûḥu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1127), 2/27; Aḥmed Muştafa el-Merâġî, *Tefsîrü'l-Merâġî* (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maṭbaati Muştafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 3/144; 'Abdükerîm Yûnus el-Ḥaṭîb, *et-Tefsîrü'l-Kur'ânî li'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 2/436; İbrâhîm b. İsmâ'îl el-Ebyârî, *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyyetü'l-müeyyessere* (Müessesetü Siçlî'l-'Arab, 1405), 9/221; Lecnetü min 'Ulemâi'l-Ezher, *el-Munteḥab fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Mısır: el-Meclisü'l-'A'lâ li's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1995), 1/76; Muhammed Ali es-Şâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru's-Şâbûnî, 1997), 1/181; Vehbe ez-Zuḥaylî, *et-Tefsîrü'l-münîr fî'l-'akîdeti ve's-şer'ati ve'l-menhec* (Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1418), 3/210.

⁴⁶ Ebû Muhammed Abdülhak el-Endelüsî İbn 'Atıyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk. 'Abdüselâm 'Abduşşâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 1/425; Ali b. Muhammed el-Ḥâzin, *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzil*, thk. Muhammed 'Ali Şâhîn (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/240; Nîsâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'an*, 2/149; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 2/130-131; Muhammed et-Ṭâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye li'n-Neşr, 1984), 3/233.

⁴⁷ Ṭantâvî ve Şâbûnî, doğan kızın, doğması beklenen erkeğe tafidili ifadesini kullanmışlardır. Ṭantâvî, *et-Tefsîru'l-vasît*, 2/87; Şâbûnî, *Şafvetü't-tefâsîr*, 1/181.

⁴⁸ Ör. bk. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/356; Âlûsî, *Rûḥu'l-me'ânî*, 3/130; Ebüssu'ûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/29.

doğan kızı sahip olacağı meziyetlerle, 'İsâ'nın (a.s.) annesi olacak olması ve verilecek diğer lütuflarla tâzim eden ve cumhura ait olan kıraate göre "Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir"⁴⁹ manasındaki ara cümleye matuf olarak Allah'ın kelâmındandır. Bu durumda mana bağlamıyla birlikte, "Onu doğurunca, "Rabbim!" dedi, "Onu kız doğurdum." -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. Erkek, kız gibi değildir (yani onun istediği erkek bu kıza denk olamaz)- "Ona Meryem adını verdim..." şeklindedir.

İfadenin Allah'tan sâdır olması durumunda mantık yönünden de kız çocuğunun yetersizliğinin değil yeterliliğinin kastedilmesi daha uygundur. Çünkü ifadenin bağlamından anlaşıldığı üzere Allah, o dönem cari uygulamaların aksine hizmetine adanmış bu kıza kabul etmiş ve tıpkı peygamberler gibi seçkin biri olduğunu bildirmiştir. Diğer taraftan tefsirlerde Allah'ın bununla kızın Beytü'l-Mağdis'e hizmette erkeğe nispetle yetersizliğini murat ettiği açıklamasına pek rastlanmamıştır. Celâleyn tefsirinde bu minvalde açıklanan bir tefsir vardır ama burada sözün Allah'a ait olduğunun kastedildiği kesin olarak anlaşılmamaktadır.⁵⁰ Bu tefsire bir de modern dönemde Cemâleddin el-Ğâsımî'nin tefsirinde, Allah'a ait bir ara cümle olan ifadede annenin kız doğurmasından duyduğu üzüntünün, Allah tarafından erkeğin kadından faziletli olduğu ifade edilerek mazur görüldüğü açıklamalarında rastlanmıştır.⁵¹

2.2.1. Hz. Meryem'in Üstünlüğünün Belagat Yönünden Tefsiri

Zemaşerî'nin ifadenin doğan kızın faziletinin beyanı olduğu tefsiri, cinsiyet mukayesesi konusundaki görüşlerini değil belagat itibarıyla tercihlerini yansıtmaktadır. Bu nedenle ayetin belagat yönüyle izahı, ondan sonraki tefsirlerde önemli olup belagat eserlerinde yer almıştır.

Hatîb el-Ğazvî'nin (ö. 739/1338) erkek cinsinin fazileti tefsirini belagat yönüyle izahına göre, ayetteki "erkek" ile "kız" lafızlarındaki ma'rifelik cins için olup mana "Erkek (cinsi) kadın (cinsi) gibi değildir" şeklinde mabette hizmet konusunda erkeğin uygunluğunu ifade eder olmaktadır. Yani ifadede herhangi bir erkek de bütün erkekler de kastedilmeyip cins kastedilmiştir. 19. yüzyıla doğru Muhammed b. Aḥmed ed-Desûkî (ö. h. 1230) Ğazvî'nin Teftâzânî (ö. 792/1390) şerhine yazdığı hâşiyesinde annenin, kızın mabede adanma konusunda erkekle müsâvî olmadığını kastederek "Keşke öyle (eşit) olsaydı" veya "Bu kız erkek olsaydı" demek istediğini belirterek⁵² konuyu müsâvât çerçevesinde açıklamıştır.

Ḥarf-i ta'rîfin cins için gelişi, "الرَّجُلُ خَيْرٌ مِنَ الْمَرْأَةِ" yani "Erkek kadından daha hayırlıdır" cümlesinde olduğu gibi hakikate işaret olarak da izah edilmiştir.⁵³ Ancak bu

⁴⁹ Ayetteki "وَصَعَتْ" lafzının kıraati kastediliyor.

⁵⁰ Celâleddin el-Maḥallî - Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, ts.), 70.

⁵¹ Ğâsımî, *Meḥâsinü't-te'vîl*, 2/311.

⁵² Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Ḥatîb el-Ğazvînî, *Telḥîşü'l-miftâḥ me'a şerḥi'l-cedîd tenvîri'l-mişbâḥ*, ed. Meclisü'l-Medîneti'l-İlmiyye (Pakistan/Karaçi: Mektebetü'l-Medîne, 2016), 26; Sa'düddîn Mes'ûd et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel - Şerḥu Telḥîşi Miftâhi'l-'Ulûm*, thk. 'Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971), 225; Muhammed b. Aḥmed ed-Desûkî, "Ḥâşiyetü'd-Desûkî", PDF (Erişim 21 Mart 2022), 545.

⁵³ Ğazvînî, *Telḥîşü'l-miftâḥ*, 26.

mutlak anlamda olmayıp bazı kadınların hakikatinin bazı erkeklerden daha hayırlı olmasına engel değildir.⁵⁴ Buna göre ifade, "İpek pamuktan daha değerlidir" sözünde olduğu gibi "Erkeğin hakikati/mahiyeti kadının hakikatinden daha hayırlıdır" şeklinde bir tarif olup iyi pamuğun kalitesiz ipekten daha değerli olabilmesi gibi, bazı kadınların bazı erkeklerden daha değerli olmasına aykırı değildir.⁵⁵ Tüm fertler kastedilmese de bu açıklamaların çağımız cinsiyet eşitliği anlayışına uygun olmadığı söylenebilir.

Tefsirlere sonradan girip belagat yönüyle önem kazanan ikinci tefsire göre ayetteki ifade Allah'a ait olup Meryem'in doğması beklenen erkek çocuğuna üstünlüğünü beyan etmektedir. Buna göre ayette müsnedün ileyh konumundaki "الذَّكَرُ" lafzının harf-i ta'rif ile ma'rife oluşu, cinsine değil "ma'hûd" olana yani mütekellimle muhatap arasında daha önce zikri geçene (ahd-i hâricî kinâî) işaret için gelmiş olabilir. Yani "الذَّكَرُ", bir önceki ayette annenin duasında karnındaki çocuğu adarken, bu adak teamüllerde kız değil erkek çocukları için vaki olduğundan kinaye ile erkek olmasını kastettiği karnındaki çocuktur. "الأنثى" lafzındaki ma'rifelik ise zikri önceden sarahaten geçen doğmuş kız çocuğu Hz. Meryem'e işaret eder. Bu durumda ayetin manası, ilk tefsirin aksine, "İmran'ın karısının istediği erkek çocuk, ona bahşedilen şu kız çocuğu gibi değildir, onun gibi olamaz"⁵⁶ şeklinde doğan kızın şanını tâzim ve erkeklerden hayırlı oluşunun beyanı olmaktadır.

Zemaşerî'den sonra erkeğin fazileti tefsirinden yana olanlar, buna belagat yönünden yapılan itirazlara da cevap vermek durumunda kalmışlardır. Bu itirazlardan biri, sözün anneye ait olması durumunda, adağı konusundaki özrününün beyanı olarak "Onu kız doğurdum" diye sürüp giden kelamına ve belagate daha uygun olarak gelişinin "ولست الأنثى كالذكر - Kız (ise) erkek gibi değildir" şeklinde nefy harfinin (ليست) kâmil olmayanla (yani nâkis olanla) birlikte gelmesinin gerektiğidir. Bazı müfessirler buna cevaben ayette takdim tehir olduğu, annenin -dine hizmette- daha önemli görüp sahip olmak istediği erkek çocuğunu sözünde öncelediği açıklamalarını yapmışlardır.⁵⁷ Yani burada benzeyenle benzetilenin yer değiştiği teşbih-i maqlûb vardır. Ayrıca Kur'ân'da peygamber hanımlarının diğer kadınlardan faziletli olduğunu ifade eden "لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ"⁵⁸ ayetinde olduğu üzere benzetmede kâmil olanın nâkis olandan önce zikredildiği yerler olup bunun Arap diline uygun olduğu,⁵⁹ ifadede -hangisinin önce zikredildiği önemli olmaksızın- iki cinsin benzer olmasının nefyedilerek eşit olmadıklarının kastedildiği açıklaması da vardır.⁶⁰ Ancak böyle olması durumunda kelamın akışına göre, nâkis olanın "Kız, erkek gibi değildir" şeklinde önce zikredilmiş olmasının daha yakışık alacağı söylenebilir. Diğer taraftan iki cinsin eşit olmadığının kastedilmesi durumunda, sözün annenin

⁵⁴ Desûkî, "Hâşiyetü'd-Desûkî", 548-549.

⁵⁵ Hâmid 'Avnî, *el-Minhâcû'l-vâdih li'l-belâğa* (Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 4/113.

⁵⁶ Kazvîni, *Telhişü'l-miftâh*, 26 ve şerhi; Teftâzânî, *el-Muṭavvel - Şerhu Telhişi Miftâhi'l-'Ulûm*, 224-225; 'Avnî, *el-Minhâcû'l-vâdih li'l-belâğa*, 4/111-112.

⁵⁷ İbn 'Atiyye, *el-Muḥarrerü'l-vecîz*, 1/425; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzil*, 1/240; Abdurrahmân b. Muhammed es-Se'âlibî, *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Alî Mu'avviz - 'Âdil Aḥmed 'Abdülmecûd (Beyrut: Dâru lhyai't-Turâşî'l-'Arabî, 1418), 2/34.

⁵⁸ el-Aḫzâb 33/32; ayrıca bk. en-Nahl 16/17.

⁵⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, 2/130-131.

⁶⁰ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr*, 3/234.

telakkisini, toplumundaki cinsiyet algılarını ve bu çerçevedeki teamülleri yansıtır⁶¹ umumi değil din hizmetindeki hususi bir mukayeseyi içerdiği söylenebilir. Kaynaklarda bu şekilde açıklamalar vardır.⁶²

Sonuç olarak ayetteki ifade cinsler arası bir mukayese çerçevesinde tefsir edilse de bugün cinsiyet eşitliğiyle kastedilenlerin imkânsız olduğu doğrultusunda tefsirine pek rastlanmamıştır. Ayetin bu açıdan dile getirilişi daha ziyade fıkıh alanında olduğu için burada bu konu incelenecektir.

3. “Erkek Kız Gibi Değildir” İfadesinin Cinsiyet Eşitliğine Karşı Fıkhi Tevilleri

3.1. Klasik Dönemdeki Fıkhi Teviller

“*Erkek kız gibi değildir*” ifadesi İslam şeriatıyla ilgili bir konuda olmasa da bir hüküm bildirmesi itibarıyla fıkıhın gerek usulünde gerek fûru’unda birkaç şekilde dile getirilmiştir. Usul açısından ayetlerin manen umumi mi husus mi olduğunu belirlemek önemlidir. Bazı ayetler lafız itibarıyla zâhiren umumi olsa da bir delil nedeniyle tahsis ifade edebilmektedir. Ayetteki erkek ve kız lafızlarının başındaki lâm-ı ta’riflerin cins için olması durumunda lafızlar umumilik ifade eder. Ancak usulde bu noktada erkek ve kadının insan olmak gibi kimi konularda denk oldukları bilindiği için ayetteki ibare ya bir delille tahsis edilmiş umumi ifade veya mücmel olarak kabul edilmiştir. Açıklamalara göre ayetteki umumi ifade, kadının imam ve kadı olmayışı, Cuma namazına katılmasının zorunlu olmayışı gibi delillerle tahsis edilmiş olup iki cinsin kimi yönlerden farklı olduklarını ifade eder. Veya bazı konulardaki farklılık kastedilip bunlar da ayette zikredilmediği için bu yönüyle mücmeldir.⁶³

Ayetteki mukayese, fıkıhın fûru’u yönünden erkek cinsinin üstünlüğünü ifade ettiği çerçevesinde ele alınmış, mabede hizmete kabul edilen Hz. Meryem’in faziletini ifade etmesi tefsirine binaen kadınların din hizmetindeki yeri ve önemi vb. konularda incelenmemiştir. Ayet, erkeğin faziletini ifade etmesi durumunda din hizmetine daha uygun olduğunu ifade edip başka konulara esas yapılmamalıdır. Çünkü tefsirlerin genelinden anlaşıldığı üzere söz bu manada annenin, çağının teamülleri doğrultusundaki bir kelamı olup hüküm kaynağı olamaz.

Erken klasik dönem ahkâm tefsirlerinde, ayet bağlamında İslam’da hadâne hakkı ve hamilelikte nezir konuları, önceki şeriatlara kıyasen ele alınmıştır. Bunun dışında, kadın ve erkekle ilgili farklı muamelelere delil olması yönüyle sadece oruçla ilgili bir konuda geçmektedir. Buna göre bazı Şâfiîler ayeti, Ramazan’da kocasının cima talebine razı olan kadına kefaret ödemenin vücûbiyetinin erkekle eşit olmadığı hükmüne delil göstermişlerdir. Ancak bu isnad, Şâfiîler öncekilerin şeriatından olan

⁶¹ Ör. bk. Muhammed Şâlih el-Müneccid, “Dürüs li’ş-şeyh Muhammed el-Müneccid” (Erişim 21 Mart 2022), 3/275.

⁶² Örneğin Telhîş’in bir şerhinde sözün anneye ait olması durumunda “tahrir/muharrer olma” konusunda kadınla erkeğin eşit olmasının nefyedildiği geçer. İsamüddîn el-İsferâyîni, *el-Aṭvel şerhu Telhîşî’l-Miftâhî’l-’Ulûm*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, ts.), 1/315.

⁶³ Muhammed b. ’Ali el-Mâzerî, *İdâhu’l-maḥşûl min burhâni’l-uşûl*, thk. Ammâr et-Tâlîbî (Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, ts.), 311; Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ fi uşûli’l-fıkh*, thk. Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-’İlmiyye, 1994), 4/165-166.

haberi delil kabul etmediği için reddedilmiş, ayrıca ayetin fıkıh usulüne göre umumi olsa da husus kaydıyla gelmiş bir ifade olduğu belirtilmiştir.⁶⁴

İfade daha ziyade ikinci klasik dönem çalışmalarında fıkhıta kadının erkekten farklı olan hukuku beyan edilirken dile getirilmiştir. Örneğin Taqıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) -Hanbelî mezhebine göre- çocuğun hidânesinden (yetiştirilmesinden) bahsederken, ebeveyni boşanmış olan mümeyyiz erkek çocuğunun kimin yanında kalmak istediğini seçebileceğini, kız çocuğunun ise bu hakka sahip olmayıp babasının yanında kalmasının uygun olduğunu belirtmiştir. Hz. Meryem'in annesinin de bu farklılığa binaen erkek çocuğunun kız çocuğu gibi korunup sakınılmaya ihtiyaç duymadığını kastettiğini, kızın gereksinimi olan bu himayesini ise en iyi babanın yapacağını söylemiş ve bunu kadınların korunmadıkları takdirde kasap tezgâhındaki et gibi olduklarıyla ilgili hadis rivayeti ile kadınların mahremsiz sefere çıkamayacakları vb. rivayetlerle desteklemiştir.⁶⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye de (ö. 751/1350) akika konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) torunları Hasan ve Hüseyin için birer ve ikişer koyun kestiğiyle ilgili rivayetlerden ikincisinin daha evla olduğunu açıklarken ayeti de delil getirmiş ve Allah'ın erkeği kadından daha faziletli yapıp bunun gereği olarak ahkâmında üstün tuttuğu, bunun sonucu olarak kadının 'akıka, diyet, miras, şahitlik ve kölelikten azat etme (mükâfatı itibarıyla bir erkek azat etme iki kadın azat etme değerinde) konularında erkeğin yarısına denk olduğu açıklamalarını yapmıştır.⁶⁶

3.2. Modern Dönem Sonrası Fıkhi Teviller

İfade eşitliğin ilke olduğu modern dönemde; kadının eşinin izni olmadan çalışması veya dışarı çıkması, toplumda karar verecek bir makamda olup hâkimlik, yöneticilik vb. işleri yapması gibi konuların hükmü bağlamında bunlara cevaz verenler tarafından delil olarak getirilmektedir. Örneğin bir açıklamaya göre eşine tabi yaratılan kadın, şeriatla da bu tabiatına uygun olarak hak ve sorumluluk sahibi olmuştur; ayetten anlaşılacağı üzere erkekler kimi yönlerden daha faziletlidir. Eşitliğe karşı bu açıklamalarda bunun kadının değerini düşürmeyeceği, İslam'da insanlık, ehliyet ve değer itibarıyla kadının konumunun önemli olduğu vurgusu da yapılmaktadır. Ama dünyadaki bazı işlere uygun tabiatla yaratılmadığı için bir anlamda bu işlerle ilgili sorumluluktan kurtarılmıştır.⁶⁷ Yani kadın tam ehliyeti olsa da bazı yönlerden erkeğe göre nâkıs, bazı şeyleri yapamaz ve himayeye muhtaç duruma düşürülmektedir. Diğer taraftan yapması gereken işler açısından yeterli donanımda olduğu kabul edilir. Doğrusu bu söylem günümüz anlayışına göre cinsiyetçi bir çizgide olup değişen şartlara uymamaktadır. Şeriatın örfe dayalı bir yönü vardır. Örfe ise

⁶⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Muhammed 'Abdülkâdir 'Aâtâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 1/355-356; Kurtubî, *el-Câmi'*, 4/68.

⁶⁵ Taqıyyüddin Ahmed İbn Teymiyye, *el-Câmi'ul-Mesâil*, thk. Muhammed 'Aziz Şems (Mekke: Dâru 'Alemlî'l-Fevâid, 1422), 417-419.

⁶⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 2/302.

⁶⁷ Muhammed el-Muhtâr eş-Şenkiî, "Şerhu Zâdi'l-Mustekni'" (Erişim 21 Mart 2022), Ders no/sayfa: 212/9, 255/10-13; Muhammed Ahmed İsmâ'il el-Muqaddem, *'Avdetü'l-hicâb* (Kahire: Dâru İbni'l-Cevzi, 2005), 2/124; Hüsameddin 'Afâne, "Kitâbü'l-Fetâvâ" (Erişim 21 Mart 2022), 15/12; Mecmû'â mine'l-Müellefin, "Fetâvâ's-şebeketi'l-İslâmiyye" (Erişim 21 Mart 2022), 13/16398.

değişikendir ve değişen yeni durumların kadının fitratına, dine uygun olmadığını söylemek zordur.

Modernite sonrasında kadınların erkeklerle birlikte çalışmasının zararları beyan edilirken, iki cinsin farklı yaratılışları ve buna göre toplum hayatında farklı görevleri olduğuna delil olarak ayetteki ifadeye yer verilmiştir. Bir çalışmada geçtiğine göre erkeğin tabiatı kâmil ve güçlü, kadının tabiatı nâkis ve zayıftır ve bu tabiatları birbirini celb eder. Burada erkeklerin kâmil yaratılışına delil olarak kadınlara kavvâm oluşları, kadınların onların tarlası olduğu, kadınların süs içerisinde yetiştirilip tartışmada (delilini erkekler gibi) açıklayamadıkları ifadelerinin geçtiği ayetler de⁶⁸ dile getirilmiştir.⁶⁹ Ayrıca câhiliyenin asılsız düşünce yapısını ve cinsiyet algılarını yansıtan “*Erkek size de dişi O’na mı?...*”⁷⁰ ve “*Onlardan biri, kız ile müjdelendiği zaman içi öfke ile dolarak yüzü simsiyah kesilir!...*”⁷¹ ayetleri de delil getirilerek şeriatteki erkeğin kadının iki misli olan hakları bunlara bağlanmaktadır. Kadının bir aslın cüzü olarak erkeğin kaburgasından yaratılışına dair rivayetler, çocukların babasına nispet edilişi, erkeğin talak, çok eşlilik, miras, şahitlik vb. konulardaki üstün hakları, kadınların bizatihi kendilerinin erkek çocuk sahibi olmayı isteyip bununla övünmesi de eşitliğin olamayacağına delil olarak gösterilir.⁷² İbare, demokrasinin eşitlik ilkesinin aykırılığı, bilimsel çalışmalara göre iki cinsin farklı yaratılışından dolayı ilköğretimde birlikte eğitim almalarının uygun olmadığı vb. konularda da dile getirilmiştir.⁷³ Ancak delil olarak getirilen bu ayetler ya örfi durumlardan ya da cahiliyenin yanlış telakkilerinden bahsetmekte olup eşitliğe karşı tevilleri tamamen görecelidir.

Eşitliğe karşı ayetteki ifadeyle birlikte, Resûlullah’ın kadımlaşan erkeklere ve erkekleşen kadınlara lânet ettiğiyle ilgili hadis rivayeti de öne sürülmektedir.⁷⁴ Bu hadisin giyim kuşamla ilgili başka bir versiyonundan⁷⁵ hareketle şekil ve davranışlarda birbirini taklit etmekten bahsedildiği söylenebilir. Ancak bazı fıkıh kitaplarında bu rivayete, özellikle kadınların erkeklerle eşit hak ve sorumluluklara sahip olup böylece onlara benzemeye çalıştıkları iddiasıyla birlikte yer verilir.⁷⁶ Yani bu

⁶⁸ en-Nisâ’ 4/34; el-Bakara 2/223; ez-Zuhruf 43/18-19.

⁶⁹ Muhammed Emin eş-Şinkîti, *Edvâ’ü'l-beyân fi İzâhi'l-Kur’ân bi'l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Ṭibâ'ti ve'n-Neşr ve't-Tezvi', 1995), 7/416.

⁷⁰ en-Necm 53/21-22. Hatta sözde değeri düşük olan kızların Allah'a isnadının abesliğini beyan sadedinde algılanan bu ayet, “Eğer Allah bir çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi” (ez-Zumer 39/4) ayeti ile desteklenerek, sanki Allah evlat edinseydi erkekleri seçerdi anlamı kastedilir. Şinkîti, *Edvâ’ü'l-beyân*, 7/416.

⁷¹ en-Nahl 16/58-59.

⁷² Muhammed b. İbrâhîm Âlû's-Şeyh, *Fetâvâ ve resâil*, thk. Muhammed b. 'Abdirrahmân b. Kâsım (Mekke: Matba'atü'l-Hükûme bi Mekkete'l-Mükerreme, 1399), 10/237-241; Şinkîti, *Edvâ’ü'l-beyân*, 7/415-417; Muqaddem, *'Avdetü'l-hicâb*, 2/124-129.

⁷³ Muqbil b. Hâdî el-Vâdî'i, *Tuhfetu'l-mucîb* (San'a: Dâru'l-Âşâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002), 223, 244; Mecmû'e mine'l-Müellifin, “Maqâlâtu mevka'i-d'düreri's-seniyye” (Erişim 22 Mart 2022).

⁷⁴ Buḥârî, *Şahîh*, “Libâs”, 7/159 (No. 5885); Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), “Libâs”, 4/60 (No. 4097).

⁷⁵ “Resûlullah, kadın gibi giyinen erkeğe, erkek gibi giyinen kadına lânet etti.” Sicistânî, *Sünen*, “Libâs”, 4/60 (No. 4098).

⁷⁶ 'Ulemâ'u Necdî'l-E'lâm, *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdîyye*, thk. 'Abdurrahmân b. Muhammed el-Âsimî en-Necdî (y.y., 1996), 16/59-60 Kitabın 4. faslı olan “Teberrücün en büyük sebepleri” (s. 55) başlığında bu konuyla ilgili tüm argümanlar yer almaktadır. Ayrıca bk. Âlû's-Şeyh, *Fetâvâ ve resâil*, 10/241-242; Muqaddem, *'Avdetü'l-hicâb*, 2/125.

konular -dolaylı yollarla- cinslerin fitratına bağlanmaktadır. Ancak konuya kültürel açıdan bakıldığında, falanca şartlarda himayeye muhtaç yetiştirilişi nedeniyle noksan kabul edilen kadının kendine verilen imkân ve haklarla kâmil olması, dinin engel olacağı bir şey değildir denebilir. Aksini iddia etmek, tarihte köleleştirilen insanların fitratında köleliğin olduğunu ve bunu değiştirip efendileri gibi özgür olmaya kalkmamaları gerektiğini söylemek gibi olur.

İfade fıkhıta, işlerini bir kadına bırakan topluluğun iflah olmayacağıyla ilgili hadis rivayetinin açıklamalarında alakasız şekilde delil olarak getirilmiştir. Buna göre erkekler cihattan sorumlu olduğundan teklifte kadınlarla eşit olmadığı gibi himaye, riâyet, velâyet ve kifâyet yönleriyle kadınlara kavvâmdır. Çünkü yaratılıştan bu işler için güçlü ve üstündürler. Bu bağlamda müfessirlerin cumhurunun erkeklerin, peygamberliğin ve imametin onlara verilmesi; müezzin olma, hutbe okuma, Cuma namazını kılma gibi şe'âiri yerine getirmeleri gibi nedenlerden ötürü üstün olduklarında ittifak ettikleri belirtilmiş ve bu durum fitratındaki kemâlin icabı olarak yorumlanmıştır.⁷⁷ Müfessirlerin sözü geçen görüşleri Nisâ suresi 4/34. ayetin tefsirlerinde görülebilir.⁷⁸

Sonuç

Günümüzde insan hakları anlayışının ulaştığı nokta, adalet için herkesin eşit hak, özgürlük ve fırsatlara sahip olması ve bunun sağlanıp korunması gerektiğidir. Bu kapsamda cinsiyet eşitliğinin sağlanması önemlidir, çünkü bu yasal düzeyde sağlansa da uygulamalarda engellerle karşılaşmaktadır. Özellikle kültürel rollerinden dolayı dezavantajlı olan kadınlar için söz konusu olan bu engellerin aşılması için toplumsal cinsiyet eşitliğinin de kurum ve politikalara yerleştirilerek sağlanması hedeflenmektedir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre bu temel çerçevedeki eşitlik anlayışı İslam'a ve adalet ilkesine aykırı değildir. Çünkü modern düşüncenin kastettiği eşitlik mutlak değil nisbîdir ve adalet kavramının anlam alanında olup onun bir aracıdır. Adalet, ataerkil kültürle uyumlu olan İslam hukukunda kadın-erkek hak ve görevlerinin düzenlenmesinde görüleceği üzere zaman ve yerine göre sosyal adaletle sağlandığı gibi yerine göre eşitlikle sağlanması daha uygun olabilir.

Cinsiyet eşitliği formel bir eşitlik olup kadınla erkeğin her yönden aynı olmalarını veya kadının erkekleşmesini, anneliğinin unutturulmasını hedeflemez. Cinsiyet adaleti söylemi ise cinsiyet ayrımcılığına ve kadının mevcut durumunda geriye dönüşe neden olabilir.

İslam düşüncesi içinde cinsiyet eşitliği anlayışının ve hukuk alanı başta olmak üzere toplumsal hayata kazandırdıklarının İslam'a uygun olmadığı yaklaşımları vardır. Kur'an'daki düzenlemelerin kültürden ziyade yaratılışla ilgili olduğu ve bu nedenle yaratılış değişmeyeceğinden cinsiyet eşitliği ve sonuçlarının İslam'a aykırı olduğu fikrine dayanan bu yaklaşımlar Âl-i 'İmrân 3/36. ayetteki "Erkek, kız gibi değildir" ifadesi gibi ayetlerle desteklenmeye çalışılmaktadır.

⁷⁷ 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân el-Bessâm, *Tevdîhu'l-ahkâm min bulûğî'l-merâm* (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003), 7/183-185.

⁷⁸ Ö. bk. Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/354.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre bu ifade, cinsiyet eşitliğiyle kastedilen manaya engel olacak bir hüküm içermemektedir. Çünkü genel görüşe göre ifade Allah'ın değil 'İmrân'ın karısının din hizmetine adadığı çocuğu kız olunca söylediği bir kelam olup, erkek cinsinin mutlak anlamda değil din hizmetindeki faziletini ifade eder. Yani ibarede, Yahudilikteki teamüller doğrultusunda iki cins birbirine benzemekten nefyedilmektedir ve önceki şeriatlardaki bu durum fıkhıta esas yapılamaz. Olsa bile ilgili ayetin bağlamından, yerleşik teamüllerin aksine doğan kız çocuğunun nezir olarak kabul edildiği ve kız çocuğuna karşı olumsuz algıların olumlu tarafa çekildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca ifadenin cinsiyet eşitliğine engel gösterilmesinde ihmal edilen, Zemahşerî'den sonra belagat yönüyle meşhur olmuş bir tefsiri daha vardır. Buna göre anneden değil Allah'tan sâdır olan bu sözde erkeğin fazileti değil, doğan kız çocuğu Meryem'in toplumunda üstünlüğüne inanılan erkeklere tâzimi kastedilmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre "Erkek, kız gibi değildir" ayeti tefsirlerde çoğunlukla sınırlı bir alanda iki cinsin mukayesesi çerçevesinde tefsir edilse de modern dönem fihhi tevellerdeki iki cinsin eşit olamayacağı, erkeğin kâmil kadının nâkıs olduğu vb. konularda ve ahkâm alanında pek dile getirilmemiştir. Bu nedenle ifadenin bu minvaldeki modern fihhi tevelleri, kadının toplumsal cinsiyetiyle ilgili kadim geleneğin değişmesinden duyulan endişeleri ve bu geleneğin çeşitli argümanlarla muhafaza edilmesine yönelik çabaları yansıtmaktadır.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- 'Afâne, Hüsameddîn. "Kitâbü'l-Fetâvâ". Erişim 21 Mart 2022. <https://almaktaba.org/book/10517>
- "Âl-i İmrân Suresi 36. Ayet". Erişim 02 Mart 2022. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=36>
- Alkan, Ayten. *Toplumsal Cinsiyet - Anaakımlaştırma*. Ankara: Berk Matbaacılık, 2015.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Maḥmûd. *Rûḥu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî*. thk. 'Ali 'Abdülbârî 'Atıyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.
- Âlü's-Şeyh, Muḥammed b. İbrâhîm. *Fetâvâ ve resâil*. thk. Muḥammed b. 'Abdirrahmân b. Kâsım. 13 Cilt. Mekke: Matba'atü'l-Ḥükûme bi Mekkete'l-Mükerreme, 1399.
- Apak, Adem. "Şuûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden Şuûbiyyeye". *İSTEM* 12 (01 Aralık 2008), 17-51.
- 'Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûḳu'l-luḡaviyye*. thk. Muḥammed İbrâhîm Selîm. Kahire: Dâru'l-'İlm ve's-Şekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.
- 'Avnî, Ḥâmid. *el-Minhâcü'l-vâḍih li'l-belâğa*. 5 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Bessâm, 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân. *Tevdîḥu'l-aḥkâm min bulûḡi'l-merâm*. 7 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- Beyḍâvî, Nâsiruddîn. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muḥammed 'Abdurrahmân el-Mar'aşlî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1418.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Nesa

- Basın Yayın, 1985.
- Buḥârî, Muḥammed b. İsmâ'il. *el-Câmi'u'l-musnedi's-şâhihi'l-muhtaşar*. thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâsir. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavḥ en-Necât, 1422.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr. *Resâ'ilü'l-Câhiz*. thk. 'Abdüsselâm Muḥammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1964.
- Çeşşâş, Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî er-Râzî. *el-Fuṣûl fi'l-uşûl*. ed. Uceyl Câsim en-Neşemî. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1994.
- Cevziyye, İbn Ḳayyim. *Zâdü'l-me'âd fi hedyi ḥayri'l-ibâd*. Beyrut: Müesssetü'r-Risâle, 1994.
- Cezâirî, Ebû Bekir el-Câbir. *Eyserü't-tefâsîr li kelâmi'l-aliyyi'l-kebîr*. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-'Ulûmi ve'l-Hikemi, 5. Basım, 2003.
- Desûkî, Muḥammed b. Aḥmed b. 'Arafe. "Ḥâşiyetü'd-Desûki". PDF. Erişim 21 Mart 2022. https://books.rafed.net/view.php?type=c_fbook&b_id=2085
- Ebû Zehre, Muḥammed. *Zehretü't-tefâsîr*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Ebüssü'ûd, Muḥammed. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Ebyârî, İbrâhîm b. İsmâ'il. *el-Mevsû'atü'l-Ḳur'âniyyetü'l-müyessere*. 11 Cilt. Müessetü Siclü'l-'Arab, 1405.
- Ecevit, Yıldız - Bayrakçeken Tüzel, Gökçe. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi İçin El Kitabı*. Ankara: CEİD Yayınları, 2019.
- Ġazzâlî, Muḥammed b. Muḥammed. *el-Müstasfâ*. thk. Muḥammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1993.
- Gedik, Esra. "Toplumsal Cinsiyeti Ana Akıllaştırmanın Türkiye'de Kadın Hareketi Üzerindeki Etkisi ve Toplumsal Cinsiyet Adaleti Kavramı". *Akademik Hassasiyetler 2/4* (26 Aralık 2015), 209-228.
- Güneş, Ayşe. "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Toplumsal Cinsiyeti Ana Akıllaştırmanın Kavramsal Analizi". *Sosyal Mucit Academic Review 2/1* (30 Haziran 2021), 53-71.
- Gürbüz, Ahmet. "Toplumsal Sorunların Çözümünün Biricik Kriteri: Evrensel Hukuk Değerleri ve İlkeleri". *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 14/20-21* (04 Ekim 2009), 67-85.
- Hâdî, Şemseddîn Muḥammed b. Aḥmed. *Şerḥu'l-muḥarrar fi'l-Hadîs*. ed. 'Abdulkerîm b. 'Abdullâh el-Ḥıdır, ts.
- Ḥaṭîb, 'Abdulkerîm Yûnus. *et-Tefsîrül-Ḳur'ânî li'l-Ḳur'ân*. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Ḥâzin, Ali b. Muḥammed. *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*. thk. Muḥammed 'Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1415.
- İbn 'Atiyye, Ebû Muḥammed Abdülhak el-Endelüsî. *el-Muḥarrerü'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muḥammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1422.
- İbn Ḥazm, Ebû Muḥammed 'Alî. *el-Faṣl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî. *Tefsîrül-Ḳur'ânî'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muḥammed Selâme. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Ṭaybe li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2. Basım, 1999.
- İbn Manzûr, Muḥammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Teymiyye, Taḳıyyüddîn Aḥmed. *el-Câmi'ul-Mesâil*. thk. Muḥammed 'Azîz Şems. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâid, 1422.
- İbn 'Âşûr, Muḥammed et-Ṭâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn 'Âşûr, Muḥammed et-Ṭâhir. *Maḳâşidü's-şer'i'ati'l-İslâmiyye*. thk. Muḥammed el-Ḥabîb İbnü'l-Ḥüçâ. 3 Cilt. Kaṭar: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004.
- İbnü'l-Cevzî, Camâluddîn Ebû'l-Ferac. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-'Arabî, 1422.
- İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr Muḥammed b. Abdillâh. *Aḥkâmu'l-Ḳur'ân*. thk. Muḥammed

- 'Abdülkadir 'Aâtâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İşfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib. *Tefsîru'r-Râğib el-İşfehânî*. thk. Muhammed 'Abdul'azîz Besyûnî. Riyâd: Kulliyetü'l-Âdab, Câmietü Tântâ, 1999.
- İsferâyînî, İsmâüddîn. *el-Aţvel şerhu Telhîşî'l-Miftâhî'l-Ülûm*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İstanbulî, İsmâil Hakki. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1127.
- Karagöz, Emine Cin. "Kadın-Erkek Eşitliği ve Ayrımcılık Yasası Bağlamında Türkiye Eşitlik ve İnsan Hakları Kurumu'nun Yetkileri". *Yasama Dergisi* 32 (01 Ocak 2016), 21-40.
- Karaman vd., Hayreddin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kâsımî, Cemâleddîn. *Meâsinü't-te'vil*. thk. Muhammed Basel 'Uyûn es-Sevd. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418.
- Kazvînî, Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Hatîb. *Telhîşü'l-miftâh me'a şerhi'l-cedîd tenvîri'l-mişbâh*. ed. Meclisü'l-Medîneti'l-İlmiyye. Pakistan/Karaçi: Mektebetü'l-Medîne, 2016.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Aḥmed. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Aḥmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Etfish. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mışriyye, 2. Basım, 1384.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şürûk, 17. Basım, 1412.
- Lecnetü min 'Ulemâi'l-Ezher. *el-Munteḥab fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Mısır: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 18. Basım, 1995.
- Maḥallî, Celâleddîn - Süyûtî, Celâleddîn. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Ḥadîs, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Bâselûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426.
- Mâverdî, Ebû'l-Ḥasen Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. İbn Abdülmaksûd b. Abdürrahîm es-Seyyid. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Mâzerî, Muhammed b. 'Ali. *İdâhu'l-maḥşûl min burhâni'l-uşûl*. thk. Ammâr et-Tâlibî. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, ts.
- Mecmû'a mine'l-Müellefîn. "Fetâva's-şebeketi'l-İslâmiyye". Erişim 21 Mart 2022. <https://al-maktaba.org/book/27107/80597#p9>
- Mecmû'e mine'l-Müellifîn. "Maḳâlâtü mevḳi'i-d'düereri's-seniyye". Erişim 22 Mart 2022. <https://al-maktaba.org/book/32660/761>
- Merâğî, Aḥmed Muştafa. *Tefsîrû'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Maḥbaati Muştafa el-Bâbî el-Ḥalebî, 1946.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Mevzuat, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Kanun No. 2709). *Resmî Gazete* 17863 (18 Ekim 1982).
- Milletlerarası Sözleme, Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Kanun No. 141085). *Resmî Gazete* 18898 (24 Temmuz 1985).
- "Mûcezz Dâiretü'l-Meârifî'l-İslâmiyye". Erişim 28 Şubat 2022. <https://app.turath.io/book/16521?page=2235>
- Muḳaddem, Muhammed Aḥmed İsmâ'îl. *'Avdetü'l-hicâb*. Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005.
- Müneccid, Muhammed Şâlih. "Dürûs li's-şeyh Muhammed el-Müneccid". Erişim 21 Mart 2022. <https://app.turath.io/book/7704?page=5955>
- Nesefî, Ebû'l-Berekât. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. thk. Yûsuf Ali Bedvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭîb, 1419.
- Nisâbü'rî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *Kitâbu Tefsîri'l-Kurân*. thk. Sa'd b. Muhammed es-Sa'd. 2 Cilt. Dâru'l-Meâsir, 2002.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Ḥasen. *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*. thk. Zekerıyyâ Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416.
- Oruç, Ayşe Betül. *Klasik ve Modern Dönem Tefsir Kaynaklarında Kadın Algısı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

- Râgib el-İşfehâni, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muḥammed. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*. thk. Şafvân 'Adnan ed-Dâvudî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem; Dâru's-Şâmiyye, 1412.
- Râzî, Ebû Hâtım Muḥammed b. İdrîs. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Es'ad Muḥammed et-Ṭayyib. 13 Cilt. el-Memleketü'l-'Arabîyyetü's-Su'ûdiyye: Mektebetü Nizâr Muştafa el-Bâz, 3. Basım, 1419.
- Râzî, Ebû 'Abdullâh Faḥruddîn. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâşî'l-'Arabî, 3. Basım, 1420.
- Rıza, Muḥammed Reşîd. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Âmme li'l-Kitâb, 1990.
- Şâbûnî, Muḥammed Ali. *Şafvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Şâbûnî, 1997.
- Sa'lebî, Aḥmed b. Muḥammed en-Nisâbüri. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*. thk. Muḥammed İbn 'Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâşî'l-'Arabî, 2002.
- Se'âlibî, Abdurrahmân b. Muḥammed. *el-Cevâhirü'l-hisân fi tefsîri'l-Kur'an*. thk. Muḥammed 'Alî Mu'avviz - 'Âdil Aḥmed 'Abdülmevcûd. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâşî'l-'Arabî, 1418.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys Naşr b. Muḥammed. *Baḥru'l-'ulûm*. 3 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Muḥammed Muhyiddîn 'Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Aşriyye, ts.
- Şa'râvî, Muḥammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî*. 20 Cilt. Kahire: Maṭâbi'u Aḥbâri'l-Yevm, 1997.
- Şenkîti, Muḥammed el-Muhtâr. "Şerḥu Zâdi'l-Musteḥni". Erişim 21 Mart 2022. <https://almaktaba.org/book/32577>
- Şevkânî, Ebû 'Abdillâh Muḥammed. *Fethu'l-kadir*. 5 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, ts.
- Şimşek, M. Sait. *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- Şinkîti, Muḥammed Emîn. *Eḍvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr li't-Ṭibâ'ti ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1995.
- Ṭaberî, Muḥammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'an*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1420.
- Ṭantâvî, Muḥammed. *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-kerîm*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'n-nehḍa, 1997.
- T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı. *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Proje Raporu*. Ankara: ECORYS Danışmanlık ve Mühendislik Ltd. Şti., 2013.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*. PDF, 2008.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd. *el-Muṭavvel - Şerḥu Telḥîşî Miftâhi'l-'Ulûm*. thk. 'Abdülhamîd Hendâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1971.
- 'Ulemâ'u Necdî'l-E'lâm. *ed-Dürerü's-seniyye fi'l-ecvibeti'n-Necdîyye*. thk. 'Abdurrahmân b. Muḥammed el-Âsimî en-Necdî. 16 Cilt. y.y., 6. Basım, 1996.
- Ulucan, Devrim. "Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 15/ (01 Temmuz 2013), 369-384.
- Vâdi'î, Muḥbil b. Hâdî. *Tuḥfetu'l-mucîb*. San'a: Dâru'l-Âşâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2002.
- Zehrânî, Merzûk b. Heyyâs. *Hukûku'l-mer'a fi dav'i'l-kitâb ve's-sünne*. PDF: y.y., 2007.
- Zemaḥşerî, Ebû'l-Kâsım Maḥmûd. *el-Keşşâf 'an ḥakâ'iki ğavâmizi't-tenzil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407.
- Zerkeşî, Bedreddîn. *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fıkh*. thk. Muḥammed Tâmir. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1994.
- Zuḥaylî, Vehbe. *et-Tefsîrû'l-münîr fi'l-'akîdeti ve's-şer'ati ve'l-menhec*. 30 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âşır, 1418.